

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.74:316

БЛИСК ТА УБОЗТВО МЕТАФОР У МОВІ СОЦІОЛОГІЇ

Ташченко Анна Юріївна – кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/13, Київ, 01601, Україна, e-mail: anna.iuriivna@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6038-7337>

Яковенко Юрій Іванович – доктор соціологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету, просп. Космонавта Комарова, 1, корпус 8, м. Київ, 03058, Україна, e-mail: iurii_iakovenko2017@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6006-8651>

Anna Tashchenko – Candidate of Sociology, Assistant of the Department of Social Structures and Social Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University, 64/13, Volodymyrska Street, Kyiv 01601, Ukraine, e-mail: anna.iuriivna@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6038-7337>

Iurii Iakovenko – Doctor of Sociology, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Sociology and Political Science of the National Aviation University, 1, Kosmonavta Komarova av., building 8, Kiev 03058, Ukraine, e-mail: iurii_iakovenko2017@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6006-8651>

У статті охарактеризовано чинники, що призводять до висновків про релевантність або нерелевантність метафор у мові соціології за розгляду соціолога як науковця, професіонала та популяризатора. Основними проблемними пунктами визначено невпорядкованість аргументів прибічників метафор у соціологічних текстах та недиференційованість уявлень про ролі соціолога, в межах яких він користується своєю професійною мовою. Підкреслено, що метафори виправдовують то властивістю мови соціологів-попередників, то метафоризацією соціологічної критики, то влєвненістю окремих авторів щодо їхнього вживання, то загальнолюдськими пізнавальними властивостями, то сучасними умовами життя; при цьому вбачається більш ніж актуальним для соціології досвід кваліфікованої критики метафор не за саму їхню наявність, а за неякісність. Доведено, що висококваліфікований соціолог і замовники його послуг не мають підстав вважати мову соціологічної науки нерелевантною, приділяючи увагу недолікам самих метафор – одномірності, надлишковості, відірваності від людських турбот, спрямованості на дешеву популярність. Міру адекватності і повноти метафор у соціології запропоновано встановлювати за критеріями відсутності переоціненого за значенням примітивного змісту та наявності перспективності з точки зору відображення тривалих людських відносин.

Ключові слова: метафора, наука, соціологія, мова соціології, спеціалізація, культура, література.

The reasons that lead to conclusions about the relevance or irrelevance of metaphors in the language of sociology are characterized when considering a sociologist as a scientist, professional and popularizer. The main problem points are the disorder of arguments of those who support metaphors in sociological texts and the undifferentiated views on roles of the sociologist in which he uses his professional language. Metaphors are justified because of either the property of language of predecessor sociologists, or the metaphorization of sociological criticism, or the certainty of individual authors regarding their use, or universal human cognitive properties, or modern living conditions. It seems more than relevant for sociology the experience of qualified criticism of metaphors, not because of their presence, but because of poor quality. It's proved that a highly qualified sociologist and customers of his services have no grounds to consider the language of their science is irrelevant, and attention should be paid to disadvantages of the metaphors themselves – one-dimensionality, redundancy, isolation from human concerns, focus on cheap popularity. The degree of adequacy and completeness of metaphors in sociology is proposed to be established according to the criteria of absence of overvalued primitive content and presence of perspectivity in terms of reflecting long-term human relationships.

Keywords: metaphor, science, sociology, language of sociology, specialization, culture, literature.

Ми зовсім небагато знаємо про глибинні фактори людського життя; хіба що поети знають більше, але їхнє знання мало підходить для конкретних цілей.
Чарльз Хортон Кулі, «Людська природа та соціальний порядок»

Постановка проблеми міститься у назві першої секції Харківських соціологічних читань 2018-го року: чи релевантна мова соціології з усіма притаманними їй метафорами, концептами та конструктами? Тож одразу перейдемо до визначення **зв'язку** між необхідністю дати відповідь на це запитання та **науковими / практичними завданнями**, що фахівці з соціології сприймають як важливі. «Релевантність» означає співпадіння отриманого з очікуваним, позитивну значущість результатів щодо *запиту* на них, і тут ми потрапляємо на поки що нейтральну територію постановки більш конкретних запитань: 1) згідно з *яким запитом* і *чиїм запитом* мова соціології може бути визнана релевантною / нерелевантною? 2) які позитивні та негативні *наслідки* не вимушують себе чекати у разі нерелевантного застосування метафор у соціології і чи є вони взагалі? 3) *хто* ці наслідки здатен виявити і *якого характеру* висновки зробити? 4) *чи є* відчутна *користь* від цих висновків і *для кого* вона є? Тож, в узагальненому вигляді головне наукове завдання, що не може бути вирішене за усвідомлення невизначеності з релевантністю мови соціології – це проведення *етичних* і *доцільних* не лише з точки зору самого дослідника соціологічних досліджень з такою ж етичною і доцільною презентацією отриманих результатів, а практичне завдання – *цінне* і *зрозуміле* донесення соціологічної інформації до тих, хто зможе з її допомогою «зняти дурну нескінченність» і перейти до якісних змін своїх уявлень про інших людей та більш повної та успішної реалізації своєї соціальності. Соціолог, який робить вибір на користь вживання метафор у викладі наукових здобутків, може і не замислюватися над самим фактом їхнього вживання, над відповідальністю за тих, чия увагу він приверне завдяки здійсненому добору метафор. Наша стаття – для всіх, хто замислюється чи має до цього інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що перша серед **не вирішених раніше частин загальної проблеми** – це непорядкованість аргументів, що висувають прибічники використання метафор у соціологічних текстах. Із аргументами супротивників усе доволі чітко: давайте залишимо метафори там, де вони зберігають свою доречність як основний об'єкт пізнання та схвалення – у мистецтві, а в науці будемо вести мову про конкретні події, не дарма ж ці види діяльності відокремлені одне від одного. І в цьому є рація, але... лише частково – із поглибленням знань про мистецтво і мистецтвознавство стає очевидним: там метафори також підлягають осуду, причому за критеріями, притаманними і науковому пізнанню. І для соціології досвід кваліфікованої критики метафор не за саму наявність, а за неякісність, вбачається нам більш ніж актуальним. Особливо після того, як «*метафори розглядали як занесений з поетичного світу і чужий природі академічної науки небезпечний вірус – причину страшних захворювань... Однак аналіз наукового знання, гуманітарного чи природничо-наукового, що ніколи не припинявся, показав: прийняття запропонованих ліків не робить науку здоровіше. Навпаки, проблем із часом стає все більше*» [1, с. 124]. Поглянемо ж для початку, як у соціологічних працях різних жанрів автори виступають за збереження метафоричності мови соціології і безпосередньо її зберігають.

У одних авторів усе передвизначено відповідною властивістю мови соціологів-попередників, насамперед тих, які визнані видатними представниками як мінімум, у тому, що стосується обов'язкової складової з переповіданням змісту теорій та концепцій, пов'язаних з предметом наукового інтересу. Так відтворюють описи суспільства як «організму» (Т. Гоббс, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Р. Штайнер), світу як «механізму» і соціальної дії як «механічної системи» (У. Пейлі, Т. Парсонс), продуктів праці як «згустків» і «кристалів суспільної субстанції» (К. Маркс, Л. І. Чинакова), соціальної апатії як «наркотизуючої дисфункції» (Р. Мертон, П. Лазарфельд), соціальних зв'язків як «соціального капіталу», «клею», «мастила», «системи шнурків та ниток», а індивідів як «вузликів» (П. Бурдьо, Дж. Коулман, Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Д. Стігліц, Я. Щепанський, Е. Ільєнков), соціального контролю як «влади симулякрів» (Ж. Дельоз), соціального життя як «гри» / «театру» / «сцени» (Й. Хьойзінга, І. Гоффман), держави як «лісника» чи «садівника» (З. Бауман, Дж. Уррі), мистецтва як «перлини у мушлі» суспільства (К. Кодуелл), релігії та армії як «ненаситних інститутів» (Л. Козер), церков і релігійних течій як «фірм» (П. Абелл, Р. Варнер, С. Брюс, Д. Шеркет, Дж. Уілсон, Л. Юнг, Р. Старк, Р. Фінк, Л. Іаннаккон), етнічного націоналізму як «цунамі» (Ф. Рігс), дискурсу як «рибальської сіті» (Л. Філіпс, М. Йоргенсен), сучасності як «піни» (П. Слотердайк) і ще багато-багато «чогось як щось» [1, с. 128; 2 с. 138, 170, 224; 3, с. 68; 4, с. 285-286; 5, с. 27, 33; 6, с. 11, 115, 244-245, 274, 292; 7, с. 86-87; 8, с. 40; 9, с. 39; 10; 11, с. 146-149; 12; 13, с. 138]. І це, звісно, логічно: презентувати і розвивати те, що інші розбудовували навколо метафор як таке, що не має до метафоричності жодного відношення, абсурдно, але важливо, щоб зазначене унікало волею авторів перетворення на колекцію гарних виразів, здобувало не просто згадку, а й рефлексію (чому попередники зверталися *саме до таких* метафор і чому до них варто звертатися зараз), і щоб ця рефлексія мала соціологічну, а не філологічну специфіку. Візьмемо, наприклад, аналогію з «театром»: констатацій того, що «*метафора театру виявляється одним з найбільш поширених фреймів у інтерпретації політичних явищ*» [1, с. 131], «*концептуальна сфера 'театр як вихідна для творення метафори є достатньо структурованою й добре відомою носіям мови*» чи «*метафорична модель «Політична*

дійсність – театр» має специфічну фреймову організацію, прийнятну для аналізу саме політичного дискурсу України» [14, с. 10, 13], для соціологів недостатньо, тому що серед найбільш поширених і не менш прийнятних метафор знаходяться й аналогії з політикою як «родиною», «будівництвом», «комп'ютером», «механізмом», «хворобою», «війною», «полюванням», «кухнею», «весіллям» тощо [15, с. 98-99; 16], уявлення про які також достатньо структуровані та всім відомі. А от висновки про те, що дослідники, які воліють вживати метафору «театр», прагнуть підкреслити перш за все *«дефекти соціалізації та виховання в різних соціальних групах і різних суспільних середовищах»* [17, с. 99], в той час як, наприклад, зооморфні метафори обирають, щоб привернути увагу до *«попрання принципів гуманізму чи передавання почуття роззубленості й непевності»* [18, с. 62], вже є свідченням вищої соціологічної культури думки.

У другій групі авторів виправданням та стимулом для метафоротворення виступають:

1) соціологічна критика метафор попередників, що сама ж є залученням, але інших метафор: в цьому сутність постмодерністської установки *«тільки метафори спростовують метафори»* Ф. Р. Анкерсмита та спрямування пропозиції Д. Івановим *«трансформаційного метатеоретизування»* і *«постконструктивізму»* [19; 20, с. 23];

2) впевненість інших авторів, які за наявності підходящих неметафоричних альтернатив все-таки послуговуються метафорами і при цьому здатні сформулювати підставу для цього. Так, наприклад, А. І. Кравченко надихається взірцем Г. В. Канігіна [1, с. 125-127], який атакує відчуття гордості соціологами-емпіриками за те, що вони до жодної метафорики наче й не причетні, та радикалізує його висновок – *«в основі дослідницької діяльності соціолога лежить процес створення метафор»* своїм висновком про соціологічне дослідження як *«процес використання метафор з наростаючим результатом»* від осмислення проблемної ситуації та побудови теоретичної моделі предмету дослідження до інтерпретації даних та написання звіту. Часто аналогічне підкріплення позиції іншого автора ми можемо зустріти в рецензіях: наприклад, *«аналізуються праці М. Блока, Е. Канторовіча й Р. Гізея, котрі переконливо продемонстрували важливість тілесних образів та метафор для обґрунтування й легітимізації королівської влади в добу середньовіччя»* [21], або *«Метафора «прочитання» природи (яке автор визначив як свою стратегію) на відміну від її «дослідження» має певний доктринальний підтекст. Це те, чого слід навчитися, що варіює в різних суспільствах, у різні часи та в різних соціальних групах одного суспільства. Це ... слугує «неформальним» аргументом автора щодо актуалізації соціоекологічної проблематики та розширення її предметного поля...»* [22]. Раз сказано, що «переконливо» і «становить предмет уваги», значить, так і має бути. Обсяг рецензії заохочує рецензента бути лаконічнішим, а читачів – більш довірливими.

Таким чином формується переконання на кшталт «клин клином вибивають», після чого гіпотетично спокійна совість науковця може включитися у цитування висловлювань, що називають «влучними» і «переконливими» (в цьому, зокрема, знаходиться пояснення *«перенесення й розширення економічного поняття «капітал»»* [23, с. 72] та *«лавиноподібному поширенню просторових метафор для позначення нефізичних просторів»* [24, с. 112]), або ж спростування їх більш ефектними. Інколи сеанси викриття метафор призводять до сенсацій у логіці аргументації, згідно з якими, наприклад, *«спроба критичної абсолютизації метафори «політичний простір»»* відбувається *«за допомогою її розширення за рахунок вторинної метафори «руйнування політичного простору»»*, в процесі чого автор переконує читачів у тому, що застосовувати метафору «руйнування» можна лише до політичного простору, а до соціального – не можна, бо в соціології неможливо припустити руйнування суспільства, тому що, якщо це все-таки взяти і припустити це як можливе, то втратить сенс існування самої соціології, але(!) *«...якщо соціальні координати соціологія приймає як запоруку власної осмисленості, то політична соціологія приймає в цій якості ті ж соціальні, а зовсім не політичні координати. Саме тому метафора «руйнування» застосовна до політичного простору...»* [25, с. 53, 56-57]. Інколи не менш невловимим стає авторство метафори. Так, зокрема, розходиться образ «стриптизу держави у кабаре глобалізації», що у трьох різних публікаціях приписаний просто якійсь *«латиноамериканській газеті»* [26], *«одному радикальному соціологу»* [27, с. 188] і, нарешті, нібито безпосередньо З. Бауману [28, с. 82], хоча за встановлення першопочаткового джерела ситуація стає трохи схожою на анекдот радянських часів: «Не Іванов, а Рабінович, не в лотерею, а у преферанс, не «Волгу», а три рублі, не виграв, а програв», а саме: газета була французькою («Le Monde diplomatique»), соціолог «не зовсім» соціологом, а філософом, військово-політичним діячем і письменником, справжнє ім'я якого відомо лише гіпотетично, і зовсім не Бауманом, а «Субкоманданте Маркосом». Інший прецедент із цієї ж серії – використання привабливої своєю сучасністю (але вже досить відомої як інтелектуальне надбання М. Уельбека) метафори *«світ як супермаркет»* для заголовку праці [29] за відсутності по тексту самої праці бодай якоїсь деталізації, чим же світ знову зобов'язаний такому перенесенню, як і хоча би згадки про Уельбека при тому, що автор щільно і з посиланнями вписував у свій текст метафори М. Кастельса, З. Баумана, А. Мартинеллі, Е. Гідденса, Ж. Дельоза, У. Бека, Р. Дарендорфа та ін.

У третій групі авторів право метафор на перебування у соціології постає не як спадок класиків чи внесок окремих поборників, а як:

1) данина загальнолюдській сутності; таке обґрунтування спирається на висновки, що були зроблені Х. Ортега-і-Гассетом, Д. Девідсоном, М. Блеком, В. Тьорнером, Дж. Лакоффом, М. Джонсоном, Дж. Уррі та ін. [1, с. 128; 5, с. 27; 23, с. 72; 30, с. 162; 31]; аналогічні інтелектуальні посили проглядають і кризь формулювання прагнень на кшталт «краще донести і закріпити знання» чи «полегшити досягнення взаєморозуміння», вони вживаються, наприклад, для пояснення соціального життя як «полум'я», в якому згаснути можуть лише «окремі вогнища» (підручник з теоретичної соціології) [6, с. 71-72], та в одній з електронних публікацій колишнього голови Закарпатського відділення САУ про динаміку міжетнічних відносин в Україні та Європі, де «європейці», «східні народи», «росіяни» та «українці» представлені як аналог чотирьох стихій [32]. Сюди ж слід віднести і захист метафор як «спроби висловити зустріч із пам'яттю» [33, с. 170], і заклики до соціології «зближатися з соціальними практиками» [34, с. 89], і спроби активізації загальнолюдської схильності до творчої діяльності, щоб «по-новому уявити світ навколо нас!» [35, с. 204];

2) реакція на сучасні умови життя, нові види ідентичностей та суперечок (що називають «метафоризацією дискурсу ідентичності людини» [30, с. 159], «конфліктами метафор» [31] та «війнами метафор» [24, с. 104]), тож метафоризацію мови соціології, виходить, гарантує загальне пришвидшення темпу будь-якої діяльності, коли треба інформувати про себе, свою потрібність і престижність якомога коротше й вагоміше [36, с. 111; 37]. Наскільки тривалими є перемоги і чи є там зради – про це згодом.

Друга серед *не вирішених раніше частин загальної проблеми*, що спричинена першою, – це недиференційованість уявлень про ролі соціолога, в яких він користується своєю професійною мовою. Чи слід сприймати як джерело проблем метафоризованість саме мови соціології, а не мови математики, фізики, біології, економіки, юриспруденції тощо, тобто чи є засади, на яких представник науки як такої здобуває моральне право почуватися спокійним за цю властивість або стурбованим нею, як-от соціологи напередодні цьогорічних «Харківських читань»? Якщо ж ми розглядаємо соціолога як представника виключно своєї професії, в межах якої, припустимо, на відміну від того, що відбувається у межах інших професій, метафор варто соромитися за сумнівну релевантність, які саме дії з їхнього застосування призводять до такого результату: застосовуємо щось не те чи якось не так? І, нарешті: якщо соціолог дещо виходить за межі перебування у професії і «йде в народ», виконуючи роль педагога / просвітника, чи доречно ставити аналогічні питання щодо користування мовою поп-соціології і відповідальності за тих, кого і чого нею навчили? Це потребує відповідей, що, можливо, існують в інтуїтивних здогадках фахового читача, але ще не оформлені з необхідною чіткістю, розгорнутістю і небезпідставністю думок.

З огляду на це, *мета* нашої статті – систематизовано схарактеризувати чинники, що призводять до висновків про релевантність / нерелевантність метафор у мові соціології з точки зору соціолога у трьох його основних іпостасях (науковець, професіонал, популяризатор) та спостерігачів за ним у цих іпостасях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціолог як науковець, критично порівнюючи свою метафоризовану спадщину зі спадщиною в інших науках (хоча, скоріше, навпаки – спочатку критично оцінюючи дії інших спадкоємців, а вже потім звертаючись до оцінки своїх дій), найчастіше прагне задатися питанням «А судді хто?», і це питання цілком соціологічне. Але на першому плані воно залишається і тому, що призводить до бажаної відповіді: метафори широко використовують всі – від аутсайдерів до лідерів, тобто від представників тих наук, на які найчастіше навішують ярлики «демагогія», «псевдонаука», «шарлатанство», до представників тих наук, заняття якими вважають «серйозними». Метафорами лікують, візуалізують, створюють «атмосферу мислення», реалізують політичні технології, вирішують соціальні проблеми, формують національний характер та чого тільки ще не роблять, чому радіють філологи; у них з'являється нова можливість показати себе через проектування міждисциплінарних баз даних метафоричних термінів [1, с. 129-132; 38; 39; 40; 41, с. 8-46; 42; 43], а головне – в процесі всі «позичають» приводи для порівняння у всіх. Зокрема, поки соціологи шукають аналогії соціального порядку з будинками та драбинами або із крабами у відрі та спрутами [3, с. 67-70], фізики та біологи вдаються до гіпотез, у яких через метафори наділяють неживі предмети властивостями живих (і що важливо – соціалізованих!) людей: електрони – раціональністю людини, промені світла – розважливості пляжного рятувальника, гени – хитрістю чиказьких гангстерів, левів і антилоп – груповою альтруїстичністю членів профспілок чи груп солдатів тощо [41, с. 13-16, 45]. Можна пригадати ще багато подібного, як і те, що і їх (фізиків та біологів) критикують за антропо- та соціоморфізм у наукових текстах так само, як і соціологів – за натуроморфізм. А як можна на це відповісти критикам? Ось так, наприклад: «Найважливіший внесок ученого часто полягає не так в обґрунтуванні нових теорій чи виявленні невідомих фактів, як у відкритті нового погляду на старі теорії чи факти» [41, с. 21]. Звісно, останнє – мета для більшості досяжна, і можливості для її здійснення безмежні, про що нам прямо говорить вустами Х. Молотча заснована ним соціологія речей: «ми можемо аналізувати світ через будь-який предмет» [44], а ми додаємо – і через порівняння з будь-яким предметом.

Тож, якщо спробувати відповісти на запитання, поставлені на початку статті, то також зрозумілим стає, що: 1) мова соціології у плані своєї метафоричності з боку науковців може бути визнана релевантною предмету своїх досліджень, як і мова будь-якої науки, бо аналогії в ходу усюди і часто їх

проводять згідно із народною мудрістю «у сусіда хата біла, у сусіда жінка мила» (так соціологам для наукового щастя не вистачало терміну «соціальний / культурний геном», а біологам для аналогічного не вистачало терміну «еґоїстичний ген»); – і 2) відчутних негативних наслідків із цього не слідує, оскільки «персоніфікація генів насправді не є провокацією, бо жодна нормальна людина не вважає молекули ДНК свідомими особистостями і розумний читач не припише авторові такої ілюзії» [41, с. 13], як і біологізація уявлень про соціальне й культурне знання та його передачу з покоління у покоління: «Вивчаючи пам'ятники та топоніми, ми намагаємося дослідити не метафори змін, а самі зміни» [35, с. 169]; 3) частину спільного для всіх найбільшого негативного наслідку встановлюють самі ж науковці, завдяки чому кількість рівноправних метафоричних пропозицій до пояснення світу примножується без необхідності: «Ані для соціальних наук, ані для природознавства сьогодні вже не підходить мудрий вислів Ґюте: «Теорія, мій друже, сіра, та дерево життя зелене». Це життя у нас сіре, а різноманіття, точніше, різнобарв'я теорії стає все яскравішим та яскравішим» [1, с. 132]; інша частина цього наслідку – примноження не нерівноправних, а нерівноцінних метафор, гірші з яких «розумного читача» відштовхують, а «нерозумного читача» переконують у власній розумності – в науковій критиці ще гідним чином не усвідомлена; 4) користь від усвідомлення цієї обставини може відчути будь-хто незалежно від того, яка праця зробила його / її людиною – розумова чи фізична, але лише за умови подолання «вузької спеціалізації» свідомості в негативному сенсі, що заклав у цей вираз ще Ч. Х. Кулі.

І тут ми закономірно підходимо до розгляду соціолога як професіонала. З часів першого видання праці Кулі «Людська природа та соціальний порядок» пройшло вже 116 років, але його висновки щодо соціальних наслідків спеціалізації економічного виробництва незаперечні й зараз: «...спеціалізація і загальна культура – це просто аспекти здорового інтелектуального розвитку... І тому люди самих скромних професій можуть володіти культурою та широтою погляду, якщо тільки їх навчили дивитися на свою спеціальність у більш широкому контексті людських відносин» [45, с. 113]. Пізнанню цього контексту, згідно із Кулі, сприяє освіта, що включає у себе вивчення класичної літератури та сучасних мов. Він і сам часто вдавався до підкріплення своїх міркувань цитатами із класичних поетичних творів, вважаючи поетів найбільшими знавцями не лише людських почуттів (і зрозумілих, і найзагадковіших), а й тонкощів переживання та презентації цих почуттів «як аспектів суспільства». Таким чином він демонстрував і широту свого світогляду згідно із власним правилом «вузький спеціаліст – поганий спеціаліст», якщо спеціалізація виступає синонімом культурної ізоляції. Сприймаючи цю логіку, слід визнати, що висококваліфікований соціолог, як і потенційні замовники його послуг, не має підстав вважати мову своєї науки нерелевантною через сам факт вживання метафор як у вигляді епізодичного запозичення з художньої літератури, так і у вигляді заснованої на знайомстві з нею власної творчості, тому що це – своєрідний сигнал про свій рівень обізнаності. І практика як критерій істини це підтверджує: наприклад, от до чого тільки не прискіплюються соціологи у текстах собі подібних через вживання терміну «середній клас», а за факт послуговування виразом, що ввів давньогрецький драматург, дорікань немає і не передбачується. Але: у Кулі «широка культура» у значенні «широкої обізнаності» є синонімом «високої культури» як «високої кваліфікації», через що повне сприйняття його логіки може ввести в оману, з якою знову і знову б'ються висококваліфіковані спеціалісти з літератури й літературознавства, навчаючи, що знання і вміння інтерпретувати класичні твори ще не означає, що ви здатні: а) вводити у власні тексти адекватні метафори, б) досягати максимальної повноти у створенні власних метафор. Міру адекватності і повноти встановлюють за досить простими критеріями, проте їхнє дотримання є нелегким шляхом від убозтва до блиску:

– відсутність переоціненого за значенням примітивного змісту, наївності, вульгарності, брутальності, цинізму, надмірної і при цьому поверхневої суто словесної складності, бажання «поплакатися в жилетку або довести свою правоту», натомість – наявність самоіронії, щирості, позитиву у сенсі «розуміння того, що біль та біди неминучі і відносні», досвіду та делікатних вказівок на відкриті через цей досвід правила [46]. Оскільки мова про самоіронію, то напрошується згадка про метафори, якими соціологи характеризують стан своєї науки, і сподіваємося, що якісна різниця між а) «копирсанням палкою у тумані», «бідним соціологічним Півднем», «смертю соціології» та б) «соціологічними кутюр'є», «селянською хатою-недобудовою з функціонуючим димарем на фундаменті», «соціологією як мистецтвом зваблення» тощо [1, с. 128; 20, с. 26; 47, с. 240-241, 243; 48, с. 35] у контексті цього критерію нашим читачам очевидна;

– перспективність з точки зору відображення тривалих людських відносин, у яких стикаються різні мотиви – погані метафори такі ж, як і погані сюжети: «У них немає конфлікту, у них немає поведінки, вони позбавлені життя у часі, описати їхню чудову сутність можна одним абзацом, після чого говорити нема про що. Вони – двовимірні...» [49]. До числа таких двовимірностей у соціології потрапляють «метафори подорожі», що розглядає Дж. Уррі – «судно», «готель» та «мотель», які нібито очищені від «жорстких соціальних показників» [5, с. 27]; виокремлені Н. Ветцелем «чотири базові метафори, які забезпечують концептуальні інструкції для дослідників сім'ї» – сім'я як «коло», як «вуаль», як «огорожа» і як «гобелен» [50,

с. 138-143]; відмічені Д. Ю. Куракіним метафори щодо університету – «кузня кадрів», «елемент сфери послуг», «соціальний сейф» [31], і ще неосяжна кількість надто спрощених аналогій: публічних діячів – із «бісами, мутантами, позерами і політичними клоунами, блазнями та нарцисами, колабораціоністами різних мастей, етнополітичними ксенофобами, перебіжчиками, геростратами, епігонами і чортополохом» за нестабільності і лише негативного змісту номінацій; соціальних інститутів – із океанськими «течіями, які йдуть знизу до гори, або в одній площині»; Інтернету – з «кав'ярнею як простором безпосереднього спілкування» [1, с. 131; 6, с. 331-332, 561; 51] тощо. Позитивні приклади у соціології, що блискуче протистояли би згаданим так само, як протистоїть у канонічних уявленнях про багатомірний художній образ «бесіда глухонімих демонів» (зірниця) Ф. Тютчева «червоному диску у сизому тумані» (світанок) І. Буніна [52], пригадати дуже важко. У виникненні такої ситуації відчутний внесок робить: а) одноманітність емпіричного етапу соціологічних досліджень – нові й нові метафори щодо суспільства часто перевіряють старими методиками збору та аналізу даних, не сприяючи більш об'ємному баченню, бо у «практиків» бракує зацікавленості в теоретичних тонкощах, а у «теоретиків» – грошей на власне поле і впливу на «практиків» [31; 48, с. 37-38]; б) байдужість до успіхів у інших науках: «Передові досягнення генетики, етології, антропології, соціальної психології, когнітивістики, нейрофізіології та кібернетики залишаються для багатьох соціологів *terra incognita*. Ба навіть більше, вони просто ігнорують ці відкриття, наче це їх не стосується» [48, с. 38]. Зокрема це торкнулося і відкриття нейропластичності у дорослому віці. За цю тему мали б ухопитися, вивчати та популяризувати не лише медики і психологи, але...

Ось, доречі, і про *соціолога як популяризатора*. Окрім благородної просвітницької мети, перед ним, як і перед популяризатором будь-якої науки, стоїть, як мінімум, два конкретних завдання: 1) не просто проінформувати, а привабити потенційних студентів; 2) довести платникам податків, що їхні кошти витрачають на потрібну справу. Складнощі виникають у всіх, навіть у «точних» та «серйозних», тож не дивно, що у літературі про «наукопоп» широко розходиться цитата шанованого сучасного математика Л. Фаддєєва: «Сучасну науку важче популяризувати. Розповідати про всілякі кварки, струни, поля Янга-Міллса ... виходить недобре – з обманми» [53]. Популяризатор має переконати публіку в тому, що представники його науки здатні гарантувати контроль над досліджуванним предметом, й інколи йому здається, що найкращий вихід – це вдатися до засобів контролю, перевірених представниками інших, прогресивніших та престижніших наук, а потім – до запевнення, що ці засоби контролю спрацьовують. Перехід у соціології «від метафори організму до метафори системи, потім до мережі і ризому» [54, с. 19] – це ні що інше, як подолання одних ілюзій контрольованості на шляху до інших: не змогли передбачити зміни суспільства як конкретного живого організму – перейшли до абстракції «система», не справилися з невідповідністю суспільства очікуванням про взаємозалежність та не випадковість кожного соціального процесу – перейшли до абстракції «мережа»; загубилися у складних переплетіннях досліджуваних контактів між людьми – ну, що ж, повернулися, так би мовити, до рідного біологізованого минулого, назвали суспільство «кореневищем» і продовжили бити одне з одним «горщики», з'ясовуючи, куди ж його, це «кореневище», увіпхнути, щоб множинність множинністю, а соціологічні дослідження були потрібними. Чи є у суспільства інші варіанти, окрім як бути презентованим перед самим собою і контрольованим як «ризому» – це, звісно, обговорюється, і тут біологію як джерело метафор нині, як ніколи, тіснять ІТ та нейронауки. Коли відомі вчені-бестселлери обіцяють, що всіх врятують генетика, нейробіологія та прикладна фізика і що «кожен з нас може стати творцем програмного забезпечення власного мозку» [55], а керівники відомих ТНК радять молоді отримати вагомий шанс на забезпечене майбутнє за допомогою освіти у галузі вивчення та впровадження інноваційних технологій [56], не може не виникнути спокуси дати публіці обіцянку, що і ми, соціологи, можемо прогнозувати суспільство так само успішно, як ІТ-шники роблять це з операційними системами: «люди (як фізичні істоти) – це ніби «hardware» суспільства, а культура – «software»» [37], а отже, соціологія – теж важлива і потрібна наука. Безсумнівно, студенти та всі охочі згодом помітять, що, сприймаючи для зручності культуру як набір машинних кодів, людей бути машинами все одно не переконаєш. Не менш безсумнівно, що соціолог-популяризатор, як і будь-який популяризатор, має нести відповідальність і за гроші платників податків, і за подальшу долю тих, кого просвітив, але ж де гучні судові процеси за дарма спустошені гаманці та розбиті надії? Спираючись на дані щодо «англійського фізичного дива» [57], можна помітити, що навіть тоді, коли «наукопоп» відбувається «з обманми», та частина публіки, яка й саму популяризацію сприймала серйозно, замість скарг вибирає пристосування до несподіваних складностей наукової кар'єри, перспектива якої відкривається після вступу у відповідний ЗВО, а та частина, для якої популяризація мала характер однієї з безлічі можливих розваг, так само легко і без образ полишають та забувають цю розвагу, як і ЗВО, де займаються відповідною наукою. Тож і соціологам у цій ролі формально загрожують лише муки совісті.

Висновки і перспективи розвідок, звісно, хочеться зробити метафоричними. За підготовки статті ми не один раз згадували між собою випадок, списаний із власного досвіду Л. Кагановим: «Колись я займався квітневими розіграшами: писав статті із різними безглуздими ідеями, намагаючись змусити читача повірити [в них]... Один жарт був про «біотатування» – нібито модне захоплення, коли під шкіру заносяться колонії нешкідливих бактерій і розростаються там кольоровими візерунками. Герой, від чийого

імені писалася стаття, був, зрозуміло, журналістом. Йому дали завдання, і він його чесно виконав: налив інформацію, зібрав інтерв'ю у медиків, юристів, татуювальників, знову медиків... Читач переживав за постраждалих, обурювався на адресу шахраїв, сумнівався у компетентності одних лікарів і вірив іншим лікарям, у нього з'являлася думка з кожного питання. Але головне питання – а чи не вигадка саме біотатуювання – залишалася поза увагою» [58]. Убозтво метафор у мові соціології – їхня одномірність або, максимум, двомірність, словесна і чуттєва надлишковість, відірваність від людських турбот, спрямованість на досягнення дешевої популярності існує аналогічно до цієї безглуздої ідеї серед безмежжя собі подібних ідей. За звернення до поганих метафор можна обговорювати ті, які ще гірші, або ж випадки, за яких ці метафори, на думку їхніх користувачів, перевершують стриманіші та більш фактологічні пропозиції критиків; можна обговорювати вигадані проблеми не вигаданих людей, які хоч трошки, але повинні страждати від того, що в уяві соціологів жили як «організм», а тепер живуть як «ризом» або як «мережа»; можна обговорювати те, хто яку метафору винайшов, схвалює, просуває і як це пов'язано з особистістю самого автора... Проте все це не надасть релевантності, оскільки навряд чи суспільний устрій простіший за зірницю чи за світанок на небі, а навіть їх якісно зобразити через метафори – заняття трудомістке. Тож для блиску метафор у соціології потрібні ще більші зусилля.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Кравченко А. И. Метафоры в социологии: новые перспективы или путь в никуда? Социологические исследования. 2016. № 7. С. 124-133. 2. Соціологія: навч. посібник / за ред. С. О. Макеева. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. 344 с. 3. Майкова Т. А. Концептуальна метафора в термінології соціології. Вестник РУДН, серія «Теорія мови. Семіотика. Семантика». 2015. № 3. С. 65-72. 4. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львівський національний університет імені Івана Франка, видавництво «Кальварія», 2004. 460 с. 5. Кимелев Ю. А. Джон Урри. Соціологія за межами суспільства. Мобільності двадцять першого століття (реферат). Соціологічне обозрение. 2001. Т. 1, № 1. С. 25-35. 6. Кононов І. Ф. Теоретична соціологія: підручник для студ. вищ. навч. закл.: у 2 т. Л.: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. Т. 1: Соціальність та її форми. 576 с. 7. Дольська О. Питання метафори соціального простору в контексті руйнації метафізичного мислення. Теорія і практика управління соціальними системами. 2017. №4. С. 79-88. 8. Пивоварова Н. П. Вимірювання релігійності: дослідницькі проблеми. Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: міжнародна науково-практична конференція 7–8 лютого 2014 р.: тези доповіді. К., 2014. С. 38-43. 9. Стеценко Л. Л. Соціологічні погляди на мистецтво в контексті сучасної естетики. Гуманітарний Часопис. 2012. № 3. С. 38-45. 10. Дубин Б. Класика, после и рядом: Социологические очерки о литературе и культуре. Сборник статей. М.: Новое Литературное Обозрение, 2014. URL: https://play.google.com/books/reader?id=mUmaBQAAQBAJ&hl=ru&printsec=frontcover&source=gbbs_atb&pg=GBS.PP1 (Last accessed: 22.08.2018) 11. Середній клас в Україні: уявлення і реальність / Центр Разумкова, Вид-во «Заповіт». Видання серії «Бібліотека Центру Разумкова», 2016. 258 с. 12. Макухин П. Г. Естественная теология: попытка плодотворного диалога науки и религии или их «смешение», взаимное «расшатывание»? Концепт. 2016. № 4. URL: <http://e-koncept.ru/2016/16083.htm> (Last accessed: 23.08.2018) 13. Соціологічна теорія: традиції та сучасність: Навчальний посібник / За ред. А. Ручки. К., 2007. 363 с. 14. Андрейченко О. І. Метафора театру в сучасному політичному дискурсі: когнітивний аспект. Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство. 2011. Т. 19, вип. 17(1). С. 9-14. 15. Кравець Л. В. Метафора як засіб творення картини світу у мові ЗМІ. Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск. 2017. С. 97-100. 16. Метафора в сучасному французькому газетно-публіцистичному дискурсі. Нова філологія. URL: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=7795&chapter=1> (Last accessed: 01.09.2018) 17. Ручка А. Уроки соціології соціальних проблем. Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти / ред.: В. Євтух, Л. Корпоровіч, М. Руїс, Л. Рутка. Київ: CESESP, 2017. Вип. 3. С. 90-105. 18. Кобзар І. М. Роль метафори у створенні образів сучасного інформаційного суспільства. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2014. Вип. 8. С. 60-64. 19. Співак О. Е. Метафора і міф в концептуальному дискурсі. Філософія: конспект лекцій: збірник праць / колектив авторів. К., 2012. 750 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11774.html> (Last accessed: 26.08.2018) 20. Черниш Н. Й. Стан сучасного загальносоціологічного теоретизування: глобальний досвід і локальні специфікації. Український соціум. 2018. № 1 (64). С. 19-35. 21. Гончаренко О. Рецензія на книгу Я. О. Потапенка «Дослідження соматичного буття людини в соціогуманітарних студіях кінця XIX – початку XXI ст.: становлення і розвиток наукових напрямів та концепцій». Етнічна історія народів Європи. К., 2012. Вип. 38. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2012-3/recpotapenko.pdf> (Last accessed: 26.08.2018) 22. Сірій Є. Природа як предмет соціологічного занурення. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 1. С. 193-195. 23. Соболевська М. Порядок дискурсу порядку: неофункціоналізм та постструктуралізм у сучасній соціологічній теорії: монографія. К.: Логос, 2014. 248 с. 24. Ясна І. (Пост)сучасні соціальні конфлікти: спроби концептуалізації. Філософська думка. 2016. № 4. С. 104-117. 25. Литовченко А. Д. Метафора «разрушение политического пространства» как инструмент критической социологии разделённого общества. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2017. Вип. 39. С. 53-60. 26. Астаф'єв А. Партизани глобалізації. Український Тиждень, 23 вересня 2010 р. URL: <http://tyzhden.ua/Publication/7512> (Last accessed: 22.08.2018) 27. Танчер В. Мультикультурні проблеми соціального світу, що глобалізується. Український інформаційний простір. Соціологія. Число 1. У 2-х ч. Ч. 2. К.: КНУКІМ, 2013. С. 183-191. 28. Найдюнов О. Г. Основоположні фактори безпеки і розвитку української держави в інформаційно-мережеву епоху. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. №20. С. 82-85. 29. Козловець М. А. Глобалізований світ як супермаркет нестабільних ідентичностей. Матеріали міжнародної наукової конференції «Проблеми культурної ідентичності та культурний проект Європи». 2009. С. 191-202. 30. Чернісенко О. В. Візуальна метафора ідентичності людини. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2018. № 1 (36). С. 156-180. 31. Куракин Д. Ю. Конфликт метафор и его индикаторы: проблема авторства и современный университет. Конференция «Образование и общество», РОС, 20-22 октября 2009 г.

URL: http://www.ssa-rss.ru/abstract_bank/1253568241.pdf (Last accessed: 26.08.2018) **32.** Пелин А. Метафоры древней модели. 2012. URL: <http://a-pelin.info/?go=pub&item=42> (Last accessed: 26.08.2018) **33.** Полякова В. О. Ключові аспекти структури пам'яті в трактаті Аристотеля «Про пам'ять і спогад» (у контексті сучасних дискусій про «простори пам'яті»). Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. №5. С. 170-172. **34.** Науменко М. В. Мова соціології: проблема штучних та природних (повсякденних) понять. Грані. Соціологія. 2014. № 4 (108). С. 86-90. **35.** Соціологія міста: навчальний посібник / Л. В. Малес, В. В. Середя, М. О. Соболевська, Ю. Г. Сорока та ін.; за заг. ред. О. К. Міхеєвої. Донецьк: вид-во «Ноулідж», 2010. 464 с. **36.** Бортнікова О. Г. Соціологічна уява як складова функціонування інституту державної служби. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 12. С. 108-112. **37.** Мусієздів О. Соціологічний підхід до культури або Про одну цікаву метафору // Україна Модерна, 04.06.2016 р. URL: <http://uamoderna.com/blogy/oleksi-musiezdzov/sotsiologichnyi-pidhid-do-kultury> (Last accessed: 26.08.2018) **38.** Метафора та її семіотичний контекст: Матеріали науково-практичного семінару: тези доповідей. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 82 с. **39.** Мрака Н. М. Роль метафори в арт-терапії. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2017. №2. С. 155-164. **40.** Климаська Л. Потенціал метафори в політиці вирішення соціальних проблем. Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. Вип. 14. С. 18-24. **41.** Докінз Р. Егоїстичний ген / Пер. з англ. Я. А. Лебеденко. Х.: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 540 с. **42.** Волошин С. «Пролегомени до всемогутності» або людство у пошуках власної долі. Хвиля. 09.02.17 р., 16:46. URL: <http://hvylya.net/analytics/society/prolegomeni-do-vsemogutnosti-abo-lyudstvo-u-poshukah-vlasnoyi-doli.html> (Last accessed: 26.08.2018) **43.** Мишанкіна Н. А., Панасенко Е. А. База даних метафорической терминологии: концептуальное проектирование. Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. Языкознание. 2016. С. 86-99. **44.** Анциперова М. «Можно анализировать мир через любой предмет»: Харви Молотч о голых королях, абсолютной истине и социологии салфетки. Теории и практики, 4 мая 2015 г. URL: <https://theoryandpractice.ru/posts/10536-molotch> (Last accessed: 31.08.2018) **45.** Кули Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок / Пер. с англ. М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. 320 с. **46.** Самойлов А. Муть литератора. Новая Литература, 16.11.2007 г. URL: <http://newlit.ru/~samoylov/3217.html> (Last accessed: 25.08.2018) **47.** Черниш Н. Й. Специфіка довіри та довірчих відносин у сучасному українському суспільстві. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2015. Вип. 9. С. 240-253. **48.** Літвінов С. В. Постсоціологія: між соціологічними альтернативами та альтернативою соціології. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного суспільства у фокусі соціології», 15 березня 2018 р., м. Київ. С. 35-39. **49.** Каганов Л. Лекція про идеи. 27 января 2009 г. URL: <http://leo.me/dnevnik/2009/01/27.html> (Last accessed: 25.08.2018) **50.** Савельєва Ю. М. Сім'я як філософська проблема: досвід реконструкції: дис. ... кандидата філософських наук: 09.00.03. Суми. 2016. 209 с. **51.** Тошенко Ж. Т. Фантомы современного российского общества. Гуманитарий Юга России. Социология. 2014. №2. С. 12-24. **52.** Столяров М. Образ. Словарь литературных терминов, 1925. URL: <http://litset.ru/stuff/14-1-0-162> (Last accessed: 25.08.2018) **53.** Ваганов А. Жанр, который мы потеряли. Очерк истории отечественной научно-популярной литературы. Litres, 30 марта 2018 г. URL: https://play.google.com/books/reader?id=4u42DwAAQBAJ&hl=ru&printsec=frontcover&source=gbs_atb&pg=GBS.PT1 (Last accessed: 01.09.2018) **54.** Отрешко Н. Б. Трансформація епістемологічних засад сучасної соціології: автореф. дис. ... доктора соціологічних наук: 22.00.01. Київ. 2011. 32 с. **55.** Сахарова Ю. Нейробиолог о способности людей самоисцеляться: «То, что раньше считалось чудом, сейчас уже – норма». PROMAN Ukraine, 23.04.2018 г. URL: <https://proman.com.ua/10658-chelovek-sposoben-samoistselyatsya-i-vyhodit-za-predely-svoej-fizicheskoy-realnosti-izvestnyj-nejrobiolog/> (Last accessed: 01.09.2018) **56.** Николаев С. Простой шаг, чтобы добиться успеха: совет студентам от CEO PepsiCo. PROMAN Ukraine, 14.08.2018 г. URL: <https://proman.com.ua/14909-seo-pepsico-dala-sovet-studentam-chto-nuzhno-uchit-chtoby-dobitsya-uspeha/> (Last accessed: 01.09.2018) **57.** Ваганов А. «Звездные войны» во спасение науки. Истоки и смысл английского физического чуда. Независимая газета. Наука. 08.04.2015 г., 00:01:05. URL: http://www.ng.ru/science/2015-04-08/11_starwars.html (Last accessed: 01.09.2018) **58.** Каганов Л. Чем пахнет в трюме звездолёта? Или как описывать невозможное. Мир фантастики. 2009. №65. Опубликовано 06.02.2016 г. URL: <https://www.mirf.ru/book/kak-opisyvat-nevozmozhnoe>

Блеск и нищета метафор в языке социологии

В статье охарактеризованы причины, приводящие к выводам о релевантности или нерелевантности метафор в языке социологии при рассмотрении социолога как ученого, профессионала и популяризатора. Основными проблемными пунктами определены неупорядоченность аргументов сторонников метафор в социологических текстах и недифференцированность представлений о ролях социолога, в которых он пользуется своим профессиональным языком. Подчеркнуто, что метафоры оправдывают то свойством языка социологов-предшественников, то метафоризацией социологической критики, то уверенностью отдельных авторов относительно их употребления, то общечеловеческими познавательными свойствами, то современными условиями жизни; при этом представляется более чем актуальным для социологии опыт квалифицированной критики метафор не из-за самого их наличия, а из-за некачественности. Доказано, что высококвалифицированный социолог и заказчики его услуг не имеют оснований считать язык социологической науки нерелевантным, уделяя внимание недостаткам самых метафор – одномерности, избыточности, оторванности от человеческих забот, направленности на дешевую популярность. Степень адекватности и полноты метафор в социологии предложено устанавливать по критериям отсутствия переоцененного по значению примитивного содержания и наличия перспективности с точки зрения отражения длительных человеческих отношений.

Ключевые слова: метафора, наука, социология, язык социологии, специализация, культура, литература.